

ЮЛІЯ СТЕПУРА

(Полтава)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У СОЦІАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано процес соціального виховання особистості у молодшому шкільному віці. Охарактеризовано сучасну початкову школу як інститут соціалізації. Розкрито соціально-виховний потенціал шкільного середовища у становленні особистості молодшого школяра.

***Ключові слова:** соціальна ситуація розвитку, соціалізація, соціальне виховання, шкільне середовище, шкільна адаптація.*

Традиційним суб'єктом педагогічного процесу навчання і виховання учнів є школа. Значення, зміст і структура діяльності цієї освітньої установи докладно описано і проаналізовано в різноманітній науково-методичній літературі. В основному в сучасній науці домінує уявлення про школу як про чітко структурований навчально-виховний заклад, завдання якого, у першу чергу, зорієнтоване на організацію освітнього процесу. Проте, школа є соціальним інститутом, цілісною соціально-виховною організацією, яка акумулює і активно використовує основні механізми соціалізації та виховання у найвідповідальніший період розвитку кожної особистості – дитинстві [7, с. 5].

Молодший шкільний вік є важливим періодом соціального становлення особистості. Саме початкова школа стає одним із вирішальних соціальних інститутів виховання і навчання учнів, де вони налагоджують свої перші стосунки, пристосовуються до нових умов і виявляють себе як особистість.

Нині є всі підстави стверджувати, що у вітчизняній освіті молодших школярів сформувалась низка серйозних протиріч, зокрема між потребою суспільства в ефективній соціалізації учнів і недостатньою теоретико-практичною обґрунтованістю наявних програм соціального виховання; активно-діяльністю природою молодшого школяра, його прагненням до участі в креативно-дослідній чи індивідуально-комфортній діяльності і недостатньою сформованістю адекватних ціннісних орієнтацій та соціального досвіду для досягнення соціально-психологічного комфорту. Без розв'язання цих протиріч неможливо ефективно організувати ефективний процес навчання і виховання учнів, забезпечити їх успішну соціалізацію [2, с. 3].

Саме тому *метою статті* є теоретичне обґрунтування психолого-педагогічного потенціалу шкільного середовища в організації ефективного процесу соціального виховання дітей молодшого шкільного віку.

Соціальне виховання молодших школярів є комплексним, інтегративним поняттям, що постійно обговорюється й аналізується у науково-педагогічній літературі. Дослідженню проблем соціалізації та соціального виховання присвячено роботи Р. Бернса, Ю. Богінської, Л. Варяниці, Н. Гавриш, Н. Головіної, І. Кона, С. Хлебик, Т. Шибутані та ін. У них розглянуто становлення "Я-концепції" особистості, розвиток її самосвідомості, самооцінки та рівень сформованості базових соціальних компетентностей.

За дослідженням сучасного науковця Л. Цибулько, у вітчизняній педагогіці 20-30 рр. ХХ ст. значна увага приділялася розробці теоретичних основ соціального виховання. В результаті окреслилося чотири основні підходи до визначення цього поняття. Представники першого підходу (Г. Гринько, О. Попов) терміном „соціальне виховання” характеризували всю систему виховання, а його призначення вбачали в загальній організації колективного життя дітей. Другий підхід (В. Дурдуківський, І. Соколянський) виявлявся у вузькому визначенні соціального виховання, що в організаційному відношенні спирається на громадські форми життя. Прихильники третього підходу (В. Зеньковський, В. Петрусь) визначали сутність соціального виховання у формуванні громадськості, розвитку соціальних інстинктів і навичок. Із позицій четвертого підходу (О. Залужний, С. Лозинський) соціальне виховання трактувалося як використання виховних можливостей колективу [6, с. 8].

Найбільш влучне визначення поняття пропонує О. Безпалько, оскільки воно має організаційно-ціннісний характер і розкриває роль різних соціальних інститутів та їх вплив на розвиток особистості молодшого школяра. На його думку, *соціальне виховання* – процес забезпечення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння учнями загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них соціально-позитивних ціннісних орієнтацій [1, с. 29].

Соціальне виховання молодших школярів виконує різноманітні функції, що визначають зміст цього соціально-педагогічного процесу. Основними функціями соціального виховання, за твердженням О. Безпалька, є:

Культурологічна (формування особистої культури учнів, що відбувається в процесі налагодження стосунків із оточуючими і їхній спільній діяльності).

Соціалізаційна (побудова взаємодії на різних соціальних рівнях, створення власної моделі суспільства і структури взаємодії в ньому).

Адаптаційна (навчання ефективним моделям засвоєння нових життєвих ситуацій, від успішності якого залежить подальший розвиток учня).

Ціннісноутворююча (закріплення в поведінці першокласників соціально визнаних норм, правил поведінки у школі і в соціумі в цілому).

Інтегративна (акумуляція всіх виховних впливів школи, розвиток учнів у різних напрямках: моральному, фізичному, інтелектуальному і т. д.) [1, с. 29].

Для повного усвідомлення ролі початкової школи у соціальному вихованні учнів необхідно проаналізувати її як соціальний інститут. У різноманітних дослідженнях поняття “школа” використовується в кількох значеннях:

– школа як соціокультурне явище: смисловим ядром є процес розвитку учня, органічна взаємодія школи з носіями досвіду за допомогою спілкування чи спільної діяльності. Поняття “школа” позначає процеси самоосвіти;

– школа як соціальний інститут, у процесі функціонування якого здійснюється саме освіта. Школа – відкрита для соціуму система, результат взаємодії соціальних інститутів, інтегруючих свої функції для розвитку особистісного потенціалу, інтересів, здібностей та потреб школярів;

– школа як штучна соціальна організація: свідомо організована і керована установа, яка реалізується через спільну діяльність соціальних груп, які мають свій статус та суспільно значущу мету [7, с. 7-9].

Виступаючи результатом творчості педагогів, розвиваючись і вдосконалюючись шляхом їх усвідомлених доцільних дій, школа сама активно впливає на суспільне життя молодших школярів, оскільки є джерелом і фактором соці-

альних змін особистості. Саме шкільний досвід допомагає учневі засвоювати соціально-нормативні закони і способи існування в межах цих законів. Наприклад, на основі досвіду спілкування з першим учителем у молодших школярів складається своєрідний соціальний стереотип педагога і його ставлення до учнів. При чому, передача цього соціального досвіду відбувається не тільки на уроках і класних годинах, а й через публічні виступи, бесіди і настанови вчителів, самою атмосферою школи і її нормами.

Як соціально-виховна організація школа виконує низку функцій:

Культурно-освітня (створює ефективні умови для культурно-духовного розвитку, розвиває школяра як грамотну, освічену і соціально зрілу особистість).

Регулятивно-виховна (у процесі соціального виховання формуються ціннісні установки, орієнтири та мотиваційна культура особистості).

Комунікативна (під час соціалізації відбувається формалізація відносин, рольової поведінки, налагодження кола спілкування).

Організаційно-управлінська (вчителі постійно регулюють поведінку школярів, контролюють не тільки ступінь розвитку навчальних досягнень, а й соціальної компетентності, відповідний для їх віку рівень соціальної зрілості).

Соціально-інтегративна (шкільне середовище впливає на встановлення соціальних зв'язків учнів та їх інтеграцію в соціум. Професійно організоване соціальне виховання в школі створює, зміцнює і розвиває відносини довіри серед школярів, підвищує рівень їх згуртованості) [5, с. 194].

Здійснюючи ці функції, початкова школа є агентом соціалізації і соціального виховання учнів. Завдяки цьому забезпечується ефективний процес їх адаптації, налагоджуються стосунки з оточуючими.

Особливе місце у становленні особистості першокласників є етап адаптації до шкільного середовища. Оскільки навчання і виховання пов'язані з тривалістю і обов'язковістю перебування дитини в школі, соціалізація набуває нормативного або обов'язкового характеру. Особливо це прослідковується саме в молодшому шкільному віці, коли учні звикають і пристосовуються до нових умов, режиму та вимог до їх особистості. В ході адаптації першокласник формує власну орієнтацію в системі поведінки, яка надовго визначає подальшу долю його розвитку. Також формується учнівський колектив, що розвиває згуртованість школярів, а самі взаємини стають могутнім засобом залучення особистості до культури поведінки, характерної для школи.

Процес адаптації першокласників відбувається на 3 рівнях: біологічному (пристосування до нового режиму навчання і життєдіяльності), психологічному (входження до нової системи вимог, пов'язаних із виконанням навчальної діяльності) та соціальному (входження до нового шкільного колективу). На всіх рівнях адаптації відбувається суттєва перебудову життя учнів, їх фізіологічних та психічних станів, що може супроводжуватися негативними відчуттями (пов'язаними, в основному, з утратою звичних і улюблених занять, зміною соціального оточення) та соціально-психологічною дисгармонією. Виявами таких відхилень можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, нестача впевненості в собі, невротичні стани тощо [4, с. 351-354].

Для того, щоб процес адаптації молодшого школяра пройшов успішно, необхідно створити сприятливий мікроклімат, підтримати учня у визначенні власної життєвої позиції. Особливе місце у цьому належить налагодженню

стосунків із однолітками та вчителем, тому провідним видом діяльності у першокласників, окрім навчання, є спілкування.

Основними соціально-виховними функціями спілкування учнів початкової школи є:

Нормативна (засвоєння соціально-типових, етнічних, регіональних, вікових та індивідуальних норм поведінки, які регулюють спілкування учнів, визначають рівень дозволеності в школі, зокрема, і в суспільстві в цілому).

Пізнавальна (накопичення індивідуального соціального досвіду в процесі спілкування, що є одним із найважливіших факторів розвитку і зміцнення пізнавальних інтересів учнів).

Емоційна (відображує спілкування як ефективний процес. Увесь спектр людських емоцій виникає і розвивається в умовах спілкування учнів у школі, тому головне – правильно мотивувати та зацікавлювати школярів у процесі організації їх навчання і виховання).

Функція актуалізації (реалізація типових та індивідуальних сторін особистості, що є способом і засобом самоствердження) [7, с. 113].

Усі окреслені функції спілкування сприятимуть ефективному налагодженню стосунків із однокласниками і вчителем, створенню сприятливих умов для подальшої соціалізації та розвитку особистості молодших школярів.

Особливе місце у налагодженні стосунків і соціальному вихованні учнів початкової школи належить особистості педагога. З одного боку, він є державним службовцем, який покликаний здійснювати державну політику, а з іншого – громадянином країни, особистістю, членом педагогічного колективу, який має свої інтереси та потреби. Перший учитель є для молодшого школяра одночасно й учасником, і посередником взаємодії різних соціальних культур: належачи до світу дорослих, педагог постійно перебуває в інтенсивному діалозі з дітьми.

Педагог є також суб'єктом процесу соціального виховання молодших школярів, носієм не тільки інституційного, але і "живого" соціального досвіду, без якого неможливе повноцінне виховання учнів. Він оцінює особистість школярів через призму структури власного соціального досвіду. Тому актуальною є побудова не лише формальних стосунків педагогів із учнями, а й установлення позитивного емоційного контакту, створення тим самим ситуації взаємного соціально-психологічного комфорту.

На основі наукового твердження М. Шакурової про сприйняття вчителем учнів у різних соціальних ролях, необхідно сформулювати своєрідне педагогічне світобачення, що повинно містити три складники, які окреслюють ставлення педагога до особистості дитини:

Громадська: дитина є повноправним членом суспільства, завдання педагога – розвиток її самостійності, ініціативності, підтримка необхідних умов для успішної соціалізації.

Батьківська: кожна дитина – індивідуальність, тому педагоги повинні допомогти розкрити всі її здібності й обдарування, керуючись особистісно-орієнтованим принципом організації навчально-виховного процесу.

Вчительська: дитина – соціальна істота, виховання якої стає головним засобом її соціалізації, тому педагогічний процес повинен спиратися на самостійність і активність учнів [7, с. 52-53].

Важливим складником соціального виховання молодших школярів є ефективний вибір компонентів змісту навчання. Відповідно до Державного

стандарту початкової загальної освіти, підготовка учнів початкової школи передбачає формування різних видів компетентностей: комунікативної, міжпредметної, естетичної, предметної та соціальної, які спрямовані на розвиток у першокласників суспільно визнаного рівня знань, умінь та навичок у певній сфері життєдіяльності [3, с. 2]. Саме від соціальної спрямованості змісту освіти першокласників залежить на лише рівень їх освіченості, але й успіх подальшої соціалізації.

Через зміст і організацію навчально-виховного процесу школа активно впливає на мотивацію досягнень успіху, розвиток особистості молодших школярів та стає одним із факторів їх успішної самоорганізації і самовиховання. Саме тому необхідно: ставити посильні завдання, що будуть цікавими учням та відповідатимуть рівню їх домагань; адекватно оцінювати особистісні вияви і досягнення першокласників, ураховувати їх самооцінку; однаково оцінювати учнів, що показали схожі результати; використовувати актуалізацію значущих для них видів діяльності; виявляти не лише недоліки, а й успіхи кожного школяра; бути доброзичливим і стриманим, уникати створення емоційної напруги, атмосфери взаємного роздратування; обговорювати з учнями причини помилок і шляхи їх виправлення. Тільки при взаємній відповідності змісту шкільного життя, його соціальної спрямованості та правильно вибраних організаційних форм початкову школу можна розглядати як фундаментальний інститут соціалізації учнів [5, с. 196].

Таким чином, основними складниками психолого-педагогічного потенціалу школи у соціальному вихованні першокласників є: спілкування, особистість учителя, педагогічне світобачення, ефективний вибір змісту навчання і виховання учнів, мотивація їхньої діяльності. Тільки при врахуванні всіх названих аспектів, соціальне виховання учнів початкової школи буде комплексним цілеспрямованим процесом успішного задоволення їхніх потреб, навчання регуляції поведінки, пристосування до нових соціальних умов, що сприяє саморозвитку і самоорганізації учнів.

Грунтовного аналізу та подальшої розробки потребує теоретико-методична підготовка педагогів до організації соціально-виховної роботи з учнями школи першого ступеня, враховуючи сучасні соціокультурні умови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Безпалько О. В.* Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / *О. В. Безпалько.* – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. *Бурим О. В.* Соціальне виховання молодших школярів у приватних ЗНЗ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / *О. В. Бурим.* – Луганськ, 2008. – 22 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти : станом на 20 квітня 2011 р. / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2011. – 87 с. – (Бібліотека офіційних видань).
4. *Дуткевич Т. В.* Дитяча психологія : навч. посіб. / *Т. В. Дуткевич.* – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
5. *Мудрик А. В.* Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учебн. завед. / *А. В. Мудрик.* – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр "Академия", 2006. – 304 с.
6. *Цибулько Л. Г.* Соціальне виховання у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20-х – 30-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / *Л. Г. Цибулько.* – Луганськ, 2005. – 20 с.

7. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособие для студ. высш. учебн. завед. / М. В. Шакурова; под. ред. А. В. Мудрика. – М. : Издательский центр "Академия", 2004. – 272 с.

ЮЛИЯ СТЕПУРА

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ В СОЦИАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Проанализирован процесс социального воспитания личности в младшем школьном возрасте. Охарактеризована современная начальная школа как институт социализации. Раскрыт социально-воспитательный потенциал школьной среды в становлении личности младшего школьника.

Ключевые слова: социальная ситуация развития, социализация, социальное воспитание, школьная среда, школьная адаптация.

YULIA STEPURA

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL POTENTIAL OF THE SCHOOL ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF SOCIAL EDUCATION OF THE JUNIOR SCHOOLCHILDREN

School has always been considered as traditional subject of the educational process for pupils. There are different scientific approaches and methodological sources, which reflect the meaning, contents and structure of this educational entity. It is obvious that school is the social and cultural phenomenon, social institution, and the integrated social and educational entity, which accumulates and actively applies into the practice the core mechanisms of the new generation' socialization and education.

The primary school age is considered as the essential period in the social formation of each pupil. The elementary school is considered to be the core social institution of the education and formation for the first former. The core evidence for such statement is the fact that the establishment of the first interpersonal relations, adaptation to the educational environment and the manifestation of the own individuality take their places at this period of personal development.

There are three stages of the social education and socialization: processes involvement into the school environment; getting the experience in the terms of socialization and forming the personal style of behavior of the first former as the result of the gained social experience exteriorization.

All the above listed processes and functions of the primary schools ensure the effective process of the first former adaptation to the school environment and play the vital role in establishing the relations both with the peers and with the educators. The special role in the individuality of the first former formation belongs to the adaptation of this individual to the school environment. There are three levels of the adaptation process for the first former: biological, psychological and social.

The special role in the process of effective adaptation to the environment for the first formers belongs to establishing the relationships with the educator and peers. That is why the leading activity in this period of time for the pupil is not only the educational process itself, but also the communication activity. Consequently, the individuality of the educator at this period is an essential component of the social education for the junior schoolchild. In order to organize the social education of the junior schoolchildren, the pedagogical outlook should include three following components, which integrate the attitude of the educator towards the individuality of the pupil: social, parental and educative.

More than that, the effective choice of the educational process' components is the essential integrative part of the educational process of junior schoolchildren. There is a direct interrelation between the social orientation of the educational contents for the junior schoolchildren and their level of scholarship and further socialization.

That is why it is possible to state a fact that the social education of the junior schoolchildren is the task-oriented process of their needs satisfaction, of gaining the ability of their be-

havior controlling, and of the ability to get adapted to the new social environment. The entire set of the above listed processes makes its contribution to the self realization and self organization of the individual. The core components if the psychological and pedagogical potential of school in terms of the first formers social education are the following: communication, individuality of educator, pedagogical outlook, effective choice of the content of the pupil's education and effective motivation of their educational activity. That is why it is possible to claim that only in the case if the entire set of the above listed aspects of social education of the junior schoolchildren is taken into account, it is possible to reach the effectiveness of the educational process.

Keywords: *the social situation of development, socialization, social education, school environment, school adjustment.*

Одержано 21.10.2013, рекомендовано до друку 10.11.2013.